

Szedreskerti történet

Este van, este van: kiki nyúgalomba!
Feketén bólingat az eperfa lombja...
Arany János: *Családi kör* (1851)

Szilveszteri hírekben gyakran hallhattuk: szederfáról gyümölcsöt eszegető medve a spanyol főváros, Madrid egyik jelképe. Bronzsobra, amely népszerű találkahely a város szívében, a Puerta del Sol terét díszíti. A szedret eszegető medve a város pestissel szembeni immunitásának jelképe: úgy tartották, hogy a szeder gyógyítja a pestist, amely Madridot jó levegője miatt még a nagy járványok idején is elkerülte. Madrid polgárai közül sokan az óvet itt búcsúztatják: Szilveszter éjfelén a szobor alatt esznek meg tizenkét szőlőszemet az óraütések ütemére. A szederfát nem csupán a spanyol, hanem a magyar gyümölcészet történetében is megbecsülték.

Lippay János jezsuita 1667-ben Bécsben kiadott *Gyümölcsös kert* című szakkönyvében így mutatta be a szederfát: „A Szederj-fárúl. Kétféle közönségesen a’ Szederj-fa: Fejér és Fekete; Noha harmadik-is találkozik, a’ ki vörös, melynek a’ fája nem igen különböző a’ fejtűl. Csak hogy ennek fejér gyümölcse vagon, annak vörös, és a’ feketének fekete. Abban eggyeznek ezek a’ fák: hogy a’ töb fáknál legkésőbbben leveleznek, mind addig sem, míg hideget éreznek. Azért a’ Régiek a’ Bölcsesség példájának nevezték az szederj-fát. Külömböznek pedig gyümölcsökben, fájokban, levelekben; mert a’ feketének, sokkal job ízű édes savanyúcska, nagyobb, levesb gyümölcse vagon: a’ fejrnek, veresnek igen édes, kisebb és szárazabb. A fája-is temérdekebb, darabossab a’ feketének, hogy-sem a’ fejrnek. A levele-is nagyob, erőssebb, és szőrössebb... Leg-job helye ő-néki a’ szőlő venyike-mellett: avagy a’ kertekben, a’ hová a’ nap jól szolgál és a’ kemény hideg széltül meg-oltalmaztatik.”¹

A pozsonyi születésű Lippay *szederjfa* kifejezésével kapcsolatban hivatkozhatunk Károli Gáspár bibliafordítására (1590), ahol Lukács evangéliumában Jézus így szól az apostolokhoz: Ha annyi hitetek volna, mennyi a’ mustármag, ezt mondanátok ím e’ szederjfának: Szakadj ki gyökerestől és plántáltassál a’ tengerbe, engedne néktek (Lk 17,6).

LUKÁCS LÁSZLÓ (1950–2023) néprajzkutató, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

1 Lippay János 1667, 158.

Hazánk számos településéről említhető az állattenyésztési (selyemhernyó, lombtakarmány) és pálinkanyerési célú eperfatelepítés, hasznosítják az eperfa levelét, gyümölcsét az egész Kárpát-medencében. Erről Magyarország gyümölcsfaállományát számba vevő statisztikai kiadványaink is tanúskodnak, amelyekben a gyümölcsfák sorában utolsóként ott szerénykedik az eperfa. Szerénységre nem volna oka, mivel az egyetlen, amelynek a statisztikai táblázat fejlécében két neve is van: *eperfa* (*szederfa*).

Cegléden az ugyeri homokon telepített Új szőlőkben a bortermelés különleges kiegészítője volt az eperpálinka főzése: 1895-ben az összes gyümölcsfaállomány 12,1%-át, 1929-ben 17,6%-át képviselte az eper. Utóbbi százalékarány több mint 13 ezer eperfát jelent, amelyből mintegy 6000 állt az *Új szőlők* útjai, dűlői mentén. Főként gyümölcsnek való *fekete eperfát* (*Morus nigra*) és *vörös eperfát* ültettek, a leveleivel a selyemhernyókat tápláló *fehér eperfa* (*Morus alba*) nem jellemző, ez inkább az Ugyertől távolabbi tanyák, szőlőtanyák fája. Egy-egy ugyeri szőlősgazda 6-10 eperfával az eperpálinka főzése révén nemcsak jelentős kiegészítő jövedelemhez jutott, hanem a kecskék, birkák számára lombtakarmányt is gyűjthetett. Egy jól fejlett eperfa évenként egy-másfél mázsa gyümölcsöt hozott. A cefrét a dűlőbeli szeszfőzdekben, 1929-től a központi szeszfőzdeben párolták le. Az első világháború előtt a városban a kisüstök száma 500-ra is felment. Pálinkaház, pálinkaüst, pálinkaégetéshez tartozó eszközök, pálinkáshordók, pálinkásbutykosok, pálinkásüvegek és pálinkáspoharak említésével a ceglédi hagyatéki leltárakban gyakran találkozunk. A városi szeszfőzdeben 1929/30-ban 238 hl, 1967-ben 560 hl *ceglédi eperpálinkát* állítottak elő, amely híres terméknek számított, méltó versenytársa volt a kecskeméti fűtűlős barackpálinkának, mennyiségét az 1930-as években állítólag a londoni tőzsdén is jegyezték.² Nemes pálinkáinkról így vélekedett Veress Péter *A paraszti jövőndő* lapjain: „A magyar kisüsti szilvapálinka olyan, hogy ha a világ egyszer igazi valóságában megismeri, nem tud lemondani róla.”³ Erdei Ferenc a *Futóhomok* oldalain a Három Város (Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét) kerti remekeiről, az alföldi kistermékekről írt, amelyek mind olyan helyen teremnek, ahol korábban pusztaság volt.⁴ Kiegészíthetjük ezek sorát a ceglédi eperpálinkával, amely nem szerepel Magyarország hagyományos és tájjellegű mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeinek gyűjteményében.⁵ A ceglédi homokon kívül a Tisza mentén, a fekete földeken levő tanyás településeken főztek jelentékeny mennyiségű eperpálinkát (Törtel, Jászkarajenő, Vezseny, Tószeg, Abádszalók, Szeged). Az Alföldön még Csongrád, Békés, Szolnok és Hajdú-Bihar megyék számos településéről említhető

2 Surányi Dezső 1994, 583–586; Kocsis Gyula 1982, 235; 1988, 9, 55, 69, 73, 84–85, 90, 112, 175, 207, 209, 246–247, 263, 265; Balázs Géza 1998, 48.

3 Veress Péter 1948, 185.

4 Erdei Ferenc 1937, 110.

5 Farnadi Éva szerk. 2001.

az állattenyésztési (selyemhernyó, lombtakarmány) és pálinkanyerési célú eper-fatelepítés, de hasznosítják az eperfa levelét, gyümölcsét az egész Kárpát-medencében.^{6, 7}

Statisztikai kiadványaink körültekintően szerkesztett fejléce, az *eperfa/szederfa* nevének feltüntetése, debreceni diáktársainkkal folytatott évődéseink fő vitakérdésére emlékeztet. Az 1970-es évek első felében a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen sokan voltunk dunántúliak, de az alföldiekkel szemben kisebbségben maradtunk. Dunántúliak és alföldiek között a fő választóvonalat nem a Duna képezte, hanem az alsóbbrendű utak mellé ültetett, levelével a selyemhernyókat tápláló, fehér, piros, fekete, hamvas, édes vagy savanykás gyümölcsöt termő fa elnevezése. Az alföldi hallgatók szerint ez az *eperfa*, amelynek termése az *eper*. Ezzel szemben mi, dunántúliak váltig állítottuk, hogy ez a *szederfa*, amelynek termése a *szeder*. Szerintünk az *eper* a kertekben termesztett *földi eperrel* vagy a vadon termő *erdei eperrel* azonos. Ráadásul a selyemhernyó-tenyésztés, selyemgyártás, gyümölcsészet kapcsán, az ominózus szavak történelmi, földrajzi, néprajzi tanulmányaink során gyakran előkerültek. Vitáink hevében egyre inkább dunántúli identitásunk részévé vált a *szederfa* szó. Elképzelhetetlennek tartottuk, hogy a tanulmányi kirándulások során az egyetemi autóbusz ablakában elsuhanó fákat, akár egyetlenegyszer is, *eperfának* nevezzük. Pedig jól emlékeztünk az alföldi, nagyszalontai Arany János *Családi körének* első soraira:

Este van, este van: kiki nyúgalomba!
Feketén bólingat az eperfa lombja...

Mellé állíthatjuk a Szekszárdon született, dunántúli kötődésű Babits Mihály *Cigánydalának* második strófáját:

Bús szederfa álldogál
pici rajkó sírdogál
bús szederfa naptól szárad,
cigányasszony ina fárad
fára köti lepedőjét
úgy ringatja csecsemőjét.
Bölcsöt tartja: bölcs a fa;
szedret adja: jó a fa.
Ad tüzet is száraz ág:
mindenütt csak hajt az ág

6 Surányi Dezső 1994, 567, 569.

7 Magyarország állatállománya, gazdasági gépfelszerelése és gyümölcsfaállománya az 1935. évben. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat, 100. kötet. Budapest, 1937.

hogyha tűz van: a tűz ég is
kerül hozzá kis fazék is
kis fazék
nagy fazék
mindenütt csak jó az ég.

Nyelvjárástani fogas kérdésünk nem csupán a debreceni egyetemi hallgatók körében merült fel. A *Társalkodó*, pesti szépirodalmi lap, Lánay nevű bácskai levelezője már 1839-ben felvetette, sőt megoldási javaslattal is előállt: „Ezen szók: eper, szeder, vajjon minő tulajdon határozott értelemben vétessenek? mert sem a’ tájakon, sem az ujságokban, sem pedig a’ szótárokban pontos határozottságot ezen szavak’ értelmére nézve nem talállok, hanem itt mondják eperfa, amott szederfa, egyhelyen földi-eper, másutt földiszeder hallatszík, ’s illy változósággal találom írva is. Igy hát a’ németnek, ha kérdezősködnék, soha határozottan az idézett tájszokások szerint meg nem magyarázhatnám, de még a’ lexiconok’ határozatlansága miatt sem, ezen német szókat: „Maulbeere, Erdbeere”, hanem mindenkor kellene felelnem: Maulbeere: eper, szeder és Erdbeere: eper, szeder. – Minthogy pedig van még harmadik is ezekkel rokon szavunk: szamócza, melly szintén eper, Maulbeere; tehát nem volna é jobb így meghatározva használni: Maulbeere, Maulbeerbaum: eper, eperfa; – Erdbeere: szamócza, melly szó ezen értelemben némelly tájakon közajku, ’s hihető a’ zamat-tól (aroma), mellyel bővelkedik, vette ezen szó eredetét; – praecise pedig szeder-nek nem mondathatik é helyesen csak azon gyümölcs, melly a’ tarlókon, bozótokban, és gye-pükben terem? ezt pedig azért gondolnám helyesnek, mert nemde ismeretes szó ez: szederjes, azaz sötétkék vagy hamvas szinnel vegyített fekete-színű, millyen épen ezen mezei indás növénynek gyümölcse is.”⁸

A *Társalkodó* bácskai levelezője, alföldi lévén, természetesen az alföldi szóhasználat köznyelvbe emelését szorgalmazta. Ugyanezt tette *A magyar nyelv értelmező szótára* is, amely szerint a köznyelvi eperfa a faepret termő fa, a szederfa pedig az eperfa népnyelvi formája.⁹ Nem feledkeztek meg az eperfáról a nyelvjáráskutatók, *A Magyar Nyelvjárások Atlaszának* helyszíni adatgyűjtői sem. Mivel az adatközlőket nem akarták befolyásolni, kérdőívük alapján ezt a kérdést tették fel: *Milyen fa az, amelynek a levelével selyemhernyókat szoktak etetni?* Ha a válaszokból megszerkesztett 113. térképlapra tekintünk, valóban azt látjuk, hogy a magyar nyelvterület nagyobbik, középső és keleti felében: a Nagy Magyar Alföldön, Erdélyben, Délvidéken, Kárpátalján és a Felvidék keleti részén az eperfa szót használják. A Dunántúlon csak a Duna mentén, a Sárközben, Mohács-on, a Baranyai-háromszögben és az Ormánságban eperfa, máshol mindenütt szederfa. Az egész Kisalföldön, a Csalóközben, Mátyusföldön, a Vág és Garam közén, a Felvidék nyugati felében a szederfa szó járja. Az Ipoly völgyében,

8 Lánay 1839, 228.

9 ÉrtSz., II. 396; VI. 117.

Balassagyarmatnál fordul a szó eperfáról szederfára. Nógrádmargalban, Balassagyarmaton még eperfa, nyugatra, Patakon, Ipolytólgyesen már szederfa. Bernecén is *szödërfá*, Tóth Imre *Palóc tájszótárának* szép példamondatai szerint: „Å Bërnë ceji-páták pártján vån egy nágý örek szödërfá. Åláttá mindé bërúgnák å kácsák, ånnyi á szész å feketészödërbe.”¹⁰

Tájszótárainak is nyilvántartják, adatolják a két terület közötti szóhasználatbeli különbséget. A Szamosháton az eperfa termése színek szerint: *fejjér, fekete, tüdõüszin epër*. A szeder futó indája a *szederina*. Bálint Sándor *Szegedi Szótárában* 13 eperrel kapcsolatos címszó található. Szegeden a kancsal emberre mondják: *Ún néz, mint liba az epörfára. Az epörgomba* eperfán élõsködõ gomba, amelyet a szücsök régebben kifõztek, és a bõröket sárgára festették a levélvel. *Eperjes*: határrész Röszkén, Sándorfalván, valamint Szeged-Felsõváros egyik, nagy árvíz elõtti része. A szegedi népnyelv szókincséhez nemcsak a szomorúfűzfa, hanem a *szomorúepör* is hozzátartozik. Szegeden a szederbokor hajtása a *szödörinda*. Arany János *Tengeri-hántás* címû balladájában írta a mezõn járó Dalos Esztiról:

„Szederinda gyolcs ruháját szakasztja,
Tõvis, talló piros vérit fakasztja.”

Bálint Sándor *A szögedi nemzet* címû mûvében a tanyai eperfákról, sõt az eperpálinkáról is megemlékezett: „A tanyaudvarhoz szervesen hozzátartozik az eperfa is. Ha nagyon gazdag volt a termés, és a jószág nem tudta elélni, cefrét szoktak belõle gyûjteni. Az eperfa koronája alá rongypokrócot, zsákokat terítenek, majd megrázzák a fát, vagy a magasabb ágakat *epörverõrúd* alkalmi néven emlegetett doronggal ütögetik. A lehulló epret a ponyva négy sarkának összefogásával rakásra hempergetik, és kancahordóba öntik. A szokásos erjedési idõ után kifõzik. Pálinkája a tiszta, jó minõségû gyümölcspálinkák közé sorolható.”¹¹

Az Ormánságban az *epör, epörnye* az eperfa gyümölcse vagy a földi eper, ahogy arról a népdal szövege is árulkodik:

„Zörög az epörfalevél,
A hirömet horgya a szél.”

Drávaiványiban *Eperjes* dülõnév is van. A *szödörnye* az Ormánságban a földi szeder (*Rubus caesius*), amelynek levelével vágott sebet borogattak. Földön futó száráról a szomorú népdal is megemlékezik:

„Csele-patak, Csele-patak sűrű szödörindája,
Ott esött el a magyarok királya.”

10 Tóth Imre 2007, 235.

11 Csúry Bálint 1935, I. 235; 1936, II. 326; Bálint Sándor 1957, I. 377–378, II. 461, 516; 1976, I. 588.

Szederindák szerény cím alatt adta ki 1891-ben Baksay Sándor néprajzi adatokban gazdag elbeszéléseit. Baksay, 1904-től dunamelléki református püspök, az ormánsági Nagypeterd szülötte.¹²

Szlavóniában, Kórógyon *A Magyar Nyelvjárások Atlasza* az *epörnyefát* jelzi. Ugyanakkor Penavin Olga tájszótárából az derül ki, hogy Kórógyon mindkét szót használták: „epernyefa *epörnyefa* fn. »maulbeerbaum«. szederfa *szödörfa* fn. »eperfa«. Kórógyon az *epörnye*, *szödörnye* formák is éltek, elsősorban az öregek szóhasználatában. Terméséből *epörnyepálinkát* főztek. Penavin Olga egyik szép példamondata az eperfák Kárpát-medencei kipusztításának egyik okára is rávilágít: „Ráesöt egy epörnyeszöm a szoknyámra, osztá mekfokta.” A nyelvjárási atlasz szerint a délvidéki magyar kutatópontokon mindenütt az eperfa formát használják. Doroszlón (Bács-Bodrog m.) az eperpálinkát *szederpálinkának* vagy a szerb *dud* (eper) szóból eredően *dudibrendinek* nevezik. Kovács Endre összefoglalásából az derül ki, hogy itt az eper és a szeder szó is járja: „Doroszló határában a faluhoz közel levő részeken az Öregszőlőknek, Irtásnak, Kenderföldeknek, Gyepföldeknek nevezett határrészekben, meg a Beltelkekben gyümölcs-, szőlőkertek voltak, amelyekben sok különféle gyümölcs termett. Az udvarokban, utcákon, dűlő- és országutakon mindenütt eperfák díszlettek. Némely közülük matuzsálemi kort ért, és elterebélyesedett, minden évben sok pálinkának való gyümölcsöt termett. Pálinkafőzés céljából létesített szedreskertek is voltak a falu határában, kunyhó állt bennük, ahol erjedt az eper, néha a pálinkát is itt főzték ki. Az utolsó ilyen ültetvényt 1980-ban vágták ki.” Bácskai adatsorunkat zárjuk a magyarkanizsai pásztorlegény, Molnár Mihály (*Szent Misi*): *Emlékezés Tito elvtársról* című, 1981-ben keletkezett verséből vett idézettel:

„A dúsgazdag kuláknak orrára koccintottál,
És a dolgozóknak könnyebb munkát adtál,
Nem eszünk mi már a kulák eperfája alatt,
Ahol bizony keserű volt nekünk minden falat.”¹³

Büssüben (Somogy m.) *szödörgye*, *szödörnye* a *szödörgyefa* termése, ahogy erről a *Büssüi tájszótár* szép példamondatai tájékoztatnak: „Nékünk izs vót a kut mellett éty fánk, nagyon sok szép örek szödörnye szokot rajta lönni. A récék egész nap az alatt tanyásztak. Ötték a szödörgyét, mer nagyon szerették aszt!” Büssüben az *epörgye* a földi eper megnevezésére használatos.¹⁴ Felsőőrben (Vas vm.) a *szedérnye* főnevet két jelentésben használják: 1. fai eper, 2. földi szeder. Előbbi

12 Kiss Géza 1937, 272, 329; 1952, 129, 501; Baksay Sándor 1982.

13 Penavin Olga 1978, I. 202, III. 98; Kovács Endre 1989; Nagy Abonyi Ágnes – Kovačev Olga 1994, 127.

14 Várkonyi Imre 1988, 63, 210.

a *szederfa* gyümölcse, utóbbi találó elnevezése még: koldusszeder (*kuodisszedër*). Felsőőrben a földi vagy erdei eper tájnyelvi formája: *epërnye*.¹⁵

Földrajzi neveinkben is megőrződött a két nagy terület eltérő szóhasználata. Eperjes város (Sáros m.) neve a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* szerint a magyar *eper* 'földi eper' főnévnek régi *eperj* változatából képződött.¹⁶ Megemlítem, hogy Eperjes középkori latin neve *Fragopolis*.¹⁷ A 15. század elejéről ránk maradt *Schlägli Szójegyzékben* az eperfa latin megfelelője *fragus*, ezért feltételezhetjük, hogy a névadásban az eperfák is szerepet játszhattak.¹⁸ A Turóc vármegyei Eperjes község szlovák neve *Jahodník, Jahodníky*, amely valóban a földi eperhez kapcsolható: szlovákul a földi eper – *jahoda*, az eperfa/szederfa – *moruša*. Eperjeske Szabolcs megyei község neve az előbbiekhöz hasonlóan keletkezhetett. Csongrád megyében Eperjes község középkori eredetű neve *Kiskirályság* volt, amit 1954-ben Eperjesre változtattak. Eperjes korábban egy itteni majort jelölt, ahol epreskertet létesíthettek a selyemhernyó-tenyésztés elősegítése céljából. Szederes Tolna megyei és Szederkény Baranya megyei helységek neve a szeder szóból származik.¹⁹ Tiszaszederkény (Borsod m.) nevének utótagja a földi szederre vonatkozhat. Fülén (Fejér m.) a *Szederfás pagonyban* rendezték meg 2020 augusztusában a fűrészfaszobrászok találkozóját. Az eper/szederfa néhány állandósult szókapcsolatban is szerepel. *Eperfa alatt esküdtek*: mondják a vadházasságban élők az Alföldön.²⁰ Szendrey Ákos Nagyszalontáról jegyezte fel a következő szitkozódást: *Nőjik epërfa a homlokomon, ha nem igaz*.²¹ *Lovászpatonán (Veszprém m.) a szerelmespárnak mondták, ha este a kapuban beszélgetni látták őket: De szíp szëdërfátok va*.²²

Az alföldi Pest egyik nevezetes helye, intézménye az *Epreskert* (VI. Bajza u. 41.). Nevét attól az elvadult eperfás ligettől nyerte, melyet Ströbl Alajos szobrász, a Képzőművészeti Főiskola tanára hozatott rendbe. 1882-től itt működött a főiskola művészsképző mesteriskolája. Epreskert nemcsak Pesten van, hanem a szatmári Nagykárolyban és Botpaládon is. Szegeden az *Epröskert* 19. századi eperfaliget volt, amelyet a selyemhernyótenyésztés fellendítésére telepítettek a dohánygyár táján.

Szomszédságában haladt a nagy árvíz előtt az *Eprös utca*.²³ Eger 1930-as térképén *Epreskert utca* szerepel.

15 Imre Samu 1973, 56, 101, 156.

16 Kiss Lajos 1980, 203.

17 Lelkes György szerk. 1992, 124.

18 Szamota István 1894, 69.

19 Kiss Lajos 1980, 203, 600.

20 ÚMTSz, II. 195.

21 ÚMTSz, II. 195.

22 ÚMTSz, V. 77.

23 Berza László szerk. 1993, I. 382; Csúry Bálint 1935, I. 235; Bálint Sándor 1957, I. 378.

A Délvidéken is gyakoriak az Epreskertek, Epres utcák, ahol a selyemgubó nevelését és az ehhez szükséges eperfát az 1738-ban Nagybecskerekre érkezett spanyol telepesek honosították meg. Pesten a Valero selyemgyár alapítása 1776-ban egy bánáti spanyol család nevéhez fűződik. *Epreskert* van Zentán, Kupuszinán, Felsőitabén, Péterrévén, Pacséron, Adán, *Epröskert* formában Muzslyán, *Epreserdő* Szabadkán, *Epres* Bácsstopolyán, Szenttamáson, Moravicán, Moholon, Felsőitabén, Szilágyin. *Epres országúttal* Csantavér, *Epres utcával* Szabadka, Moravica és Újvidék földrajzi névanyagában találkozunk. Magyarcsernyén *Eprös-köz*, Bácsszőlősen *Eperfa sor* található.²⁴ Keletkezésük magyarázatát adja Roediger Lajos Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiájában, 1896-ban: „Megyénkben már a 40-es [1840-es] években meg volt honosulva a selyemtermelés és változó szerencsével folytatott a 70-es évekig. A megye intéző köreinek mindig kiváló gondját képezte a közutaknak szederfával való befásítása is; minek bizonyosságára felhozom, hogy csak az 1880-1894. évi időközben 326 022 szederfa ültetett ki a községek által a közutak mellé.”²⁵

Utóbbi statisztikai adat remélhetőleg nem úgy keletkezett, mint Mikszáth Kálmán *A statisztika* című elbeszélésének a Nógrád megyei eperfák számára vonatkozó adatai. Mikszáth tiszteletbeli jegyzőként az alispántól azt a feladatot kapta, hogy állítsa össze, mennyi eperfa van a megyében. Selyemhernyó-tenyésztési célokkal a minisztérium kérte a statisztikát az eperfákról. Mikszáth bekérte a községekből az eperfák számát: „A községekben kalandosabbnál kalandosabb hírek kerekedének. Egy ánglius barát járt volna a királynál, aki kimutatta, hogy aranyat tud csinálni az eperfából. Mármost az lesz, hogy minden eperfát kivágatnak az országban, szekerekre rakják és elviszik Angliába, azzal fizetik az ország adósságát. Volt még három verzió ezenkívül, de ez lévén a legvalószínűlenebb, hát ezt hitték el legszívesebben. És akinek kedvenc eperfája volt, eltagadta. Butyok Jánosné asszonyom Kisújfaluban, minthogy éppen tavasz eleje volt, bemeszelte mind a hat eperfáját a ház előtt, hogy a törvény rá ne ösmerjen. Nagy Ambrus uram Litkén ellenben kivágta a magáét, s úgy tétette fel ölrakásban a padlásra. Ki tudja, mikor lesz még abból sok pénz!” Ebben a helyzetben tömérdek konfúzió keletkezett a számításokban, főleg az összesítéskor. Mikszáthot már a határidő is szorongatta, amikor főjegyző nagybátyja sürgős tarokkpartira hívta az alispánhoz, hiányzott a harmadik játékos. A tiszteletre méltó megyei közigazgatási gyakorlattal rendelkező nagybácsi akcióba lépett:

„- Csigavér! Majd segíték én. Add ide csak azokat az aktákat. Hamar, már no.

Volt az talán egy félmázsa is egy csomóban. Az öreg dohogott valamit, aztán babrált bennök egy kicsit, átfutotta a miniszteri rendeletet, megnézte az egyik község jelentését, megint dohogott valamit, míg végre így szól:

24 Matijevics Lajos 1982, 80–83.

25 Roediger Lajos 1896, 436–438.

- A részletek ad absurdum vezetnek. Mit bámulsz rám! Fogd azt a kalamust, és írd a summa sumárumot. Miszerint az eperfák összes száma a megyében: kétszázhetvenháromezer ötvennégy darab. Punktum. Mehetünk tarokkozni!"²⁶

A dunántúli Székesfehérváron öt földrajzi név is *Szeder*-előtagú: *Szeder utca*, *Szeder köz*, *Szedres-dűlő*, *Szedreskerti temető*, *Szedreskerti lakónegyed*. Valamennyi a 18. században a palotai út mentén létesített *Szedreskertre* emlékeztet, annak környezetében található. Fehérvár város igazgatásában külön *szederfabiztos* dolgozott, aki az 1781-ben ültetett ezer szederfára felügyelt. Az 1780-as évektől kezdve városi *szederfakert* (faiskola) is működött, a szederfák telepítése mégis nehezen haladt előre, mivel a salétromnátriumos és nedves talaj nem kedvezett e fajajtának. 1793-ban a Budai kapunál és az Öregek házánál telepített a város szederfákat. A Szedreskertben kivágott öreg fákat árverés útján értékesítették. 1827-től a vályogvető gödrökben is faiskolát létesítettek, ahova 1837-ben két font eperfa- és fenyőmagot vetettek el. A Szedreskerti temetőt 1795-ben nyitották a Szedreskert északnyugati felében. A Szedreskert szerepel Wüstinger József földmérő 1826-ban készült Székesfehérvár térképén. A csóri országút (ma Palotai u.) jobb oldalán a temető és kukoricaföldek közé rajzolták a szederfasorokat, két épülettel: a kertész és a temetőőr házával, a közelében utcai kúttal. 1843-ban Zichy Ödön gróf, a Fejér Megyei Szederfatenyésztő Társulat elnöke kérte, hogy a város 12 esztendőre adja bérbe nekik a Szedreskertet, évi egy ezüst forintért. A hosszú távra tervezett bérlet megghiúsult, mivel a társulat csak néhány szederfát ültetett. Ezért a tanács a kertet elvette tőle, és évi 25 váltó forintért egy vargasternek adta bérbe.²⁷

Székesfehérváron a megégett szederfák az önkényuralmi rendszerekkel szembenálló nemzeti ellenállás szerény jelképei voltak. Erről vall Boross Mihály (1815–1899) Fejér megye alispánja, székesfehérvári ügyvéd *Fejér megye 1861-ben* című korrajzában:

„1857-ben leégett a megyeház csatorna felőli földszinti része, s ugyanakkor korommá égtek az épület folyásában lévő óriás szederfák. Senki nem gondolt arra, hogy azok a szederfák eltávolíttassanak. Ott álltak azok 1861 tavaszáig, mintegy intő jelül az utált rendszernek, azt suttogva kormos ágaik: »valamint minket megemésztett a tűz, megemészt téged is a hazafiúi lelkesedés tüze«. Úgy is lett. 1860. október havában felpirkadt az alkotmányosság hajnala; eloszlott a nyomasztó rendszer sötét éjjele, s egy jobb kor reményében léptünk az 1861-ik évbe. Alig köszöntött be a tavasz, én az elégett szederfákat kihányattam, s az udvar környezetét fiatal fákkal beülttettem...«²⁸

26 Mikszáth Kálmán 1965, 375–379.

27 Kállay István 1988, 105–107, 323, 355.

28 Boross Mihály 1885, 75.

Juristovski Sándor százados a székesfehérvári 69. gyalogezred tényleges tisztje családjával az 1860-as években a Széchenyi utca 19-ben, Pongrácz báróné házában lakott. Itt a hatalmas udvarban: „vagy féltucat terebélyes szederfa is szétterjeszté pompás árnyékát”.²⁹

Selyemhernyó-tenyésztés céljából Székesfehérváron is gyűjtötték a szederfák leveleit, ahogy arról a Rác utcai születésű Lukács István a Palotavárost bemutató könyvében 1981-ben megemlékezett: „A negyed lakói, különösen a fiatalság, szívesen foglalkozott selyemhernyó-tenyésztéssel, mivel a környéken és az udvarokban bőven voltak szederfák. Jómagam is tartottam hernyókat úgy 70 esztendővel ezelőtt. Gyerekpajtásaimmal hétszámra másztuk a szederfákat, szütyőbbe, tarisznyákba szedtük-téptük a fa levelét, és hordtuk haza a mind többet és többet felfaló hernyóknak. Mire a hernyók begubóztak, nyári nadrágunk cafatokba vásott.”³⁰ Ugyancsak az első világháború éveiből említette a szedrező gyerekeket a Széna tér környékéről Jankovich Ferenc (1907-1971) *Téli szivárvány* című könyvében: „Szederfák álltak a házak előtt, belealélva a lila-szürke égbe, amely ontotta magából a forróságot... A csillanó levelek közt maszatos gyerekek nyújtogatták karjukat a fanyar gyümölcs után...”³¹

A fehérvári Szedreskert területét a városi önkormányzattól a Bioritmus Kerészet vásárolta meg, ahol szederfa csemetét is árusítanak. Székesfehérváron 1935-ben 2498 szederfát írtak össze.³² Ma is még mindig láthatunk öreg szederfákat: a József Attila utcában, a Budai úton a Székesfehérvári Trade Center parkolójában, a Budai út-Fiskális út sarkán, a Pozsonyi út elején, a Prohászka utca – Esze Tamás utca sarkán. Öreghegyen a Nyitrai utca – Érsekújvári utca saroktelkén két hatalmas szederfa állt. Megérték az ezredfordulót, de azt követően kivágták őket. A Régi Csóri úti nagy kanyarnál viszont megvannak. Itt a Keresztöltéstől a nagy kanyart levágták, ezzel az útszakasz a forgalom számára használaton kívülé vált, ahol megmaradtak az útszéli szederfák. Korábban a Takarodó út mentén szederfák álltak, a MÁV Előre Stadion helyén szedreskert volt. E gazdag szedres hagyományok ismeretében nem meglepő, hogy a *Székesfehérvári Maraton* című újság társkereső rovatában 2002-ben egy hölgy *Fekete szederként* mutatkozott be.

Arra, hogy a kétféle elnevezés mögött valamikor kétféle fa is állt, Andrásfalvy Bertalan hívta fel a figyelmet a magyar gyümölcészetről készült összefoglalásában: „A *szederfa* levele vastag, gyümölcse fekete és savanyú, neve latinul *morus*. Fontos festőnövény volt már az ókorban, és mint gyümölcsfát a középkortól ismerik Magyarországon is. A másik, az *eperfa* nem dél-európai, hanem kínai eredetű, levele vékony, gyümölcse fehér vagy lilásfehér, édes. Ennek az utóbbinak a levele a selyemhernyó nélkülözhetetlen tápláléka Kínában kb. 6000 éve. A selyemhernyó meghonosítása Európában mindaddig kudarcra volt ítélve,

29 Magony Imre 2002, 166-167.

30 Lukács István 1981, 22.

31 Jankovich Ferenc 1959, 81.

32 MStatKözl. 1937, 49.

amíg vele együtt az eperfát is meg nem honosítják a 12. században. Ezt a fát nevezte a magyar nép eperfának.³³

A hazánkban napjainkra erősen megritkult savanyú szederfával Sonnevend Imre tanulmánya foglalkozik.

A 15. század elején a Schlägli Szójegyzék 22. szócsoportjában, ahol a gyümölcsöket sorolták fel, még külön megnevezéssel szerepel a szederfa (sicomorus) és az eperfa (fragus).³⁴ Másfél század múltán Lippay János *Gyümölcsös kertjében* már csak színük szerint különböztette meg őket, ahogy a későbbi magyar botanikai szakmunkák is.³⁵

A *Magyar Néprajzi Lexikon* eperfa címszavában Kósa László azt írta, hogy a fehér eperfa Magyarországon a 18. században terjedt el a selyemhernyó-tenyésztéssel párhuzamosan.³⁶ Utóbbi a 17–19. század folyamán királyaink (Mária Terézia, V. Ferdinánd), a helytartótanács, az udvari kamara, a földművelésügyi kormányzat, egyházi és világi földbirtokosok, mezőgazdasági szakírók, papok, tanítók szorgalmazták. Az angol Henry Stephens *Mezei gazdaság könyvét* a hazai körülményekre alkalmazva 1833-ban kiadó Korizmics László és munkatársai hazafiúi kötelességüknek tartották a mezei gazdákat felszólítani: „Ültessünk tehát millió és millió eperfát szerteszt e széles hazában!”³⁷ Négy év múlva Széchenyi István is szót emelt, írt a selyemhernyó-tenyésztés, szederfa ültetés érdekében.³⁸ Galgóczi Károly a *Mezei gazda népszerű gyám- és vezér-könyvében* hangsúlyozta, hogy az eperfa mindenütt jól tenyészik, ahol az akácfa: „mint ez úgy az is inkább a homokos és meleg természetű földet szereti”.³⁹ Ez az alapja annak, hogy az alföldi homok megkötésénél mindketten szerepet kaptak, a tanyák legfontosabb fáivá váltak. Kunoss Endre, a gróf Zichy család ifjainak nevelője, a selymészet tárgyában nemes Fejér megye által kinevezett küldöttségnek, a Fejér megyei szederfatenyésztő társulatnak választmányi tagja, 1843-ban, majd 1863-ban közzétett népszerű útmutatásában a szederfa hasznosságát hangsúlyozta: „A szederfának az akáczfa, nyárfa, fűzfa sat. fölötti elsősege következőkben áll: 1. gyümölcsének hármassz hasznavehetőségében; 2. leveleinek tetemesen jövedelmező árában; 3. fájának az asztalosok és esztergályosok által keresettségében. – Gyümölcse ugyanis jó táplálékot nyújt nemcsak gyermekeidnek, hanem házi szárnyas állataidnak is, készíthetsz továbbá belőle igen jó szörpöt is, levének sűrű befőzése által, melyet méz és cukor gyanánt használhatni étkekbe és süteményekbe, végre készíthetni belőle jó ízű s kellemes savanyuságú eczetet is.”⁴⁰

33 Andrásfalvy Bertalan 2001, 508.

34 Szamota István 1894, 69.

35 Lippay János 1667, 158–162; Hortobágyi Tibor szerk. 1962, 741.

36 Kósa László 1977, I. 693.

37 Stephens, Henry 1833, III. 454.

38 Széchenyi István 1840, 25.

39 Galgóczi Károly 1854, III. 90.

40 Kunoss Endre 1843, 13.

Korizmic László és munkatársai 1855-ben a *Mezei gazdaság könyvében* a szederfák telepítésének Fejér megyei eredményeiről is beszámoltak: „F e h é r m e g y é b e n az egyenkint álló fákon kívül az ercsi urodalomban van 4800 db eperfa, továbbá az adonyi uradalomhoz tartozó pusztákat szegi mintegy 5000 db nagyobbrészt olasz eperfa, s Duna-Pentelén Rosty Albert örököseinek szinte van 1500 db kiültetett eperfájuk.”⁴¹

Az enyingi Batthyány-uradalomban a faiskolák számára 1846-ban szedermagot vásároltak, majd később a gazdasági körök a magot maguk szedették. A szedertelepítés több éves gondozást igényelt. Sorban vetették, réti mohával betakarták, öntözték. A kikelt kis csemeték fölé ágasokat tűztek, így árnyékolták őket. Később a faiskolákba, árnyékolás céljából és a hernyók ellen kendermagot vetettek. A megnőtt, megerősödött szederfacsemetéket a majorok köré ültették.⁴²

1868 után elemi iskolai olvasókönyveink a gyermekek körében népszerűsítették a faültetést, a szederfát is. A régi századfordulón használt V-VI. osztályos *Olvasókönyv*be a szerkesztő, Gáspár János a népismeret terén is jártas Majer István, kúrti plébános, később esztergomi kanonok, káptalani nagyprépost, az *István bácsi naptára* szerkesztője és kiadója Ültessünk fát! című röpiratát illesztette be. „István bácsi” szerint a fatenyésztés igen sokféle haszonnal jár: „A szeder- vagy eperfa egy igen fontos és igen nyereséges gazdasági iparnak, t.i. a selyemtenyésztésnek lelke, egyszersmind az udvaron, a lakás körül igen jó levegőtisztító; ízletes gyümölcse embernek és baromfinak egyaránt kellemes eledel.”⁴³ A sokirányú biztatás, népszerűsítés hatására a szederfa/eperfa meg is gyökeresedett a pusztákon, tanyákon, falvakban, városokban. Ültették az udvarokba, utcára, a dűlőutak, országutak mellé, szedres/epreskertekbe. Gróf Sándor Móric birtokáról, a Bicske melletti Bot-pusztáról (Fejér m.) büszkén írhatta Burián Pál intéző a földrajzi neveket gyűjtő Pesty Frigyesnek 1865-ben: „A pusztának minden táblaközei kb. 4000 db nemesített alma, körtve, dió és szilvafákkal, az utak, csapások pedig agátza és eperfákkal tűzifa nyerhetés, a 10 000 folyó ölnyi hosszú eperfasor levelei selyemtenyésztés végett neveltetnek.”⁴⁴ Egyetlen pusztá közel 20 km hosszú eperfasorral rendelkezett!

Nem hiányoztak a szederfák a dunántúli községekből sem. Szülőfalumban, a Székesfehérvár melletti Zámolyon, a házak udvarán a konyhaajtó előtt gyümölcshfa, leggyakrabban szederfa vagy körtefa állt. Terebélyes lombkoronájukkal enyhet biztosítottak a tornácon üldögélő öregeknek, gyümölcüket az udvaron játszó gyerekek kedvenc csemegének tartották. Nagyszüleim Öreg utcai házában 1944/45 telén egy akna találta el a konyhaajtóba ültetett szederfát. Törzsének egyik oldalát lehasította, de a fa nem adta meg magát. Kérge a másik

41 Stephens, Henry 1833, I. 470.

42 Demeter Zsófia 1995, 122-123.

43 Gáspár János 1908, 342.

44 Pesty Frigyes 1977, 187.

oldalon megvastagodott, szinte új törzssé alakult, amely azóta is az ágakhoz, levelekhez, a minden évben bő, hamvas terméshez vezeti az éltető nedveket. Édes gyümölcséből illatos, erős pálinkát főztek. Néhány házzal arrébb, a Tóth-kocsma udvarán is állt egy hatalmas szederfa. A nagy, L-alakú kocsmáépület udvarán faoszlopokra féltetős szaletlit építettek. Fölé nőtt az óriás szederfa koronája. Jó idő esetén alatta táncoltak a bálozók. A szederfa törzse ipszilon alakban kétfelé ágazott, de két ága alul volt 50-50 cm vastag. Az 1930-as évek végén egy nyári szélvihar elrepszttette a törzsét az elágazásnál. Ifjú Szakál Imre kovácmester vaspánttal összekapcsolta a megrepedt törzset: a két ágat a repedésnél pánttal, csavarokkal összehúzatta. Így nemcsak, hogy nem repedt tovább, hanem szépen összeforrt. Tóth József kocsmáros ekkor említette, hogy a szederfa terméséből főzetett pálinkából jól pénzelt. Gyakran tértek be a Tóth-kocsmába az 1930-as évek végén 40-es évek elején a fehérvári laktanyákból a vértesi, tükéséri lőtérre masírozó katonák. Megpihentek itt, közülük többen ittak egy-egy pohár italt, de akinek nem tellett rá, csak a szedret eszegette az udvaron. Annyira becsülték a zámolyiak a szederfát, hogy még az 1924-ben emelt első világháborús emlékmű két oldalára is azt ültettek. A református harangozóház udvarán is egy hatalmas hamvas szederfa állt. Szederfára szőlőlugast is futtattak: Böde Jánosék Új utcai kertjében középen egy sor szederfára futtatták fel a szőlőt még az 1960-as évek elején is. Szederfás út vezetett a faluból Székesfehérvárra egészen a Farkas-tanyáig, a másik irányban Tata felé a Keresztútig. A *Szederfás-dűlő* a Burgán, Borbálán keresztül Sárkeresztesnek tartó út egy része, amely a zámolyi határból a keresztesibe vezet mindkét oldalán szederfákkal. Borbála és Laja-puszta között a Burján-völgy fölötti *Szedres-oldal* szederfákkal körülültetett szántóföld. Az uradalmi földeket behálózó utak, dűlők mellé a szederfákat Farkas Imre tiszttartó, Farkas Imre (1788-1866) székesfehérvári püspök édesapja ültettette. Az utak melletti szederfákról mindenki szabadon szedhetett szedret: ponyvára rázták, vödörökbe vagy hordóba gyűjtötték. Júniusban érik, az első gyümölcs, amiből pálinkát lehet főzni. Nagyon édes, ezért a szederpálinka 50 fokos is volt. Nem keverték semmilyen más gyümölccsel, a sárgabarack és a szilva jóval később érik. A szederfából pálinkaérlelő hordót is készítettek a kádárok. Zámolyon 1935-ben 660 szederfát írtak össze. A faállományt ért háborús károk helyreállítására, az útszéli fák pótlására a selyemtenyésztési felügyelőség 1948-ban száz szederfát küldött⁴⁵ Csoóri Sándor gyermekkorában Zámolyon még becsülték a szederfákat. A költő esztergomi kertjében is megkegyelmezett nekik, de naplójában korszerűtlenné válásukat is megörökítette: „Három szederfa is páváskodik a kertünkben: egy fehér, egy fekete és egy hamvas szederfa. A fekete és a fehér közvetlenül itt terebélyesedik a faházunk mellett, ágvégeikkel érintik is a tetőt, a hamvas pedig a házhoz fölvezető gyalogút fölé hajol. Amikor tizenegy évvel ezelőtt ritkítani kezdtem az elbozótosodott telket, kertész ismerősöm szemrebbenés nélkül halálra ítélte mind

45 Demeter Zsófia – Lukács László 2002, 80.

a hármat. Azzal érvelt, hogy sem nem díszfák, sem nem gyümölcsfák, tehát haszontalanok. Az Arany János-versben – tette még hozzá –, ott igen, ott a helyén bólingat az az elhiresült eperfa – szederfa, s természetesen jó helyük volt a társainak a parasztudvarokban is, ahol nemcsak árnyékot adtak, de hasznot is, hiszen az éretten lehullott szedret a hápogó, torkos kacsák, a legelőről hazatérő malacok, disznók összeszedték, de egy nyaralóban csak gond van velük. A fák zöldje és árnyéka még kapóra jön, de a potyogó és a fűben erjedő szeder már kellemetlen. Messziről bűzlik, mint egy marcona pálinkaház. Nem beszélve a fekete szederről, amelynek a lucsakos, szotyós rétegén átgázolni olyasféle élmény, mint alvadtt vérben sétálni.

Bármilyen meggyőzően is hangzott kertész ismerősöm érvelése, a fákat nem vágattam ki. Valószínűleg azért, mert az én gyerekkori édenkertem teli volt velük. Mert összenőttek velem. S ahogy Proustnál a hársfateába mártott sütemény íze idézett elő emlékjárást, bennem a szeder zamata és illata.⁴⁶

A Zámollyal szomszédos Sárkeresztesen a faluból kivezető régi út melletti szederfákat kivágták. Sörédnél a Csókakőre tartó útnál még állnak. Móron (Fejér m.) az 1919-es tanácsköztársaság idején a ruházati cikkek és a cérna hiánya arra készítette a néptanácsot, hogy szorgalmazza a selyemhernyó-tenyésztést. Elrendelték, hogy az udvarokban, kertekben, utcákon, utakon mindenki köteles a szederfalevél szedését megengedni. A levélgyűjtést megakadályozókat a forradalmi törvényszék elé állítással riogatták.⁴⁷ Móron 1935-ben 745 szederfát számoltak össze.

Komárom megye hagyományos paraszti gazdálkodásának bemutatása kapcsán Körmendi Géza írta: „A megyében szeder elnevezéssel illették a fán termett epret, pálinkát főztek belőle.”⁴⁸ A vármegye északi feléből, Udvardról olvassuk: „A birkatenyésztés és a méhészet főleg a XVIII. század második felében indult fejlődésnek, de selyemhernyót tenyészteni is ekkor kezdtek az udvardiak. Az Érsekújvárhoz és Ógyallára vezető országutak mentén számos eperfát ültettek, ezek levelével táplálták a hernyókat. A selyemgubót házaló kereskedők vásárolták fel, később – szerződéses alapon – osztrák zsidó kereskedők a selyemgyárak számára. Ezt a tevékenységet Udvardon egészen századunk közepéig folytatták. A szegényebbek lekvárt meg pálinkát főztek a szederből. 1950 után a fákat sajnós kivágták, s csak mutatóba maradt belőlük néhány.”⁴⁹

Mezőkomáromban (Fejér m.) Kálmán Gyula fafaragó népi iparművészt, a népművészet mesterét kérdeztem meg 1996-ban a szederfa mezőföldi előfordulásáról. Kálmán Gyula (szül. Balatonkiliti, 1913) bognár iparosként a szederfáról mint faanyagról is felvilágosítást adott: „Még a két háború között az országban nagyon sokan foglalkoztak selyemhernyó-tenyésztéssel. A hernyóselymet most

46 Csoóri Sándor 1994, 1112–1113.

47 Gyüszti László 1977, 320.

48 Körmendi Géza 1994, II. 9.

49 Angyel Miklós 1993, 42. vö. Nagy Endre 2000, 137.

már a műanyagok kiszorították. Annak idején az utak mellé eperfát ültettek, amit itt a Mezőföldön szederfának mondanak. Ennek a levelét szedték le, és ezzel etették a selyemhernyókat. Ezen nevelődtek föl, majd begubóztak, és a gubókat legombolyították, beszállították. Tolna megyében, Szekszárdon volt nagy selyemgombolyító, ott gombolyították le róluk a selymet. Nem csak az utak mellé ültettek eperfákat, hanem amelyik községben nagyban foglalkoztak a selyemhernyó-tenyésztéssel, ott még külön területeket is befásítottak az eperfával, hogy könnyebben elláthassák a selyemhernyókat. Itt is volt Mezőkomáromban, az Aranyhegynek a déli részén volt egy olyan jó félholdnyi terület, ami eperfával volt beültetve. De ezek most már kiirtásra kerültek, mert érdekes, hogy nem csak a selyemhernyónak volt kedvenc csemegéje, hanem az amerikai szövőlepkének is. Azok is nagyon meglepték, nagyon gyakran petéztek az eperfának a levelére, és lerágták.

A szedernek a következő termései voltak: a fekete szeder, a fehér szeder, ez volt a legnemesebb, a fehér, ezek nagy szemek voltak, és volt olyan rózsaszínű szeder, azt nevezték hamvas szedernek. Jó nagyok voltak azok is, de ez kevesebb volt, nem tudom, ebből miért ültettek keveset. Mint gyerek visszaemlékszem, annak volt talán a legkellemesebb íze.

A gyümölcséből volt, aki összegyűjtött sokat, ugyanúgy, mint a más gyümölcsöt hordókban lemuszkolták, és pálinkát főztek belőle. Volt ahol lekvárt is főztek belőle. Voltak olyan helyek is, ahol megszáritották, és teának főzték meg. Kemencében ugyanúgy, mint a más gyümölcsöt megszáritták, megtörték és megfőzték, lett belőle tea.

Általában mindig terítették valami ruhát, amikor érett volt az eper, ponyvát, lazsnakot, rongypokrócot, és arra lerázták, és onnan bele a vödörbe. Vitték, hordták be a hordókba, aztán muszkolták bele, amikor beérett, akkor kifőzték, lett belőle eperpálinka. Mindig csak önmagában főzték ki, nem keverték más gyümölccsel.

Mezőkomáromban majd minden udvarban volt egy-két szederfa. A szedret megették a gyerekek, szerették nagyon, kedvenc csemegéje volt nekik. A baromfiak is nagyon kedvelték, a kacsák, amint hullott le az eperfáról a gyümölcs, azok úgy kapkodták össze, és fogyasztották el.

A szederfának szép sárgás színe van, a kádároknek nagyon kedvenc fája, nagyon kitűnő hordókat, kádakat lehet belőle csinálni. Én, mint bognár, szintén hasznosítottam: kitűnő volt keréktalpnak. Elég sokat feldolgoztunk belőle front után. Juton laktunk mi akkor, ott dolgoztam édesapámmal együtt a műhelyben, ott a községnek sokfélélt csináltunk, pénze nem volt a községnek, ellenben a kiliti úton hatalmas, vastag szederfák voltak. A községi bíróval megegyeztünk, fölbecsültük a fákat, pénzt nem tudtak fizetni, adtak szederfát. Azt kiástuk, ki-termeltük, és keréktalpnak felhasogattuk, és kitűnő keréktalp lett belőle.

Jó szívóssága van neki, megmunkálása is jónak mondható. Tiszta szála van, nem viszos, nem keveredett a szála. Nagyon kellemes, jó dolog, azért szerették a kádárok is, könnyen lehetett gyalulni, alakítani, kitűnően bírta a hajlítást. Mi pediglen, mint bognárok, használtuk keréktalpnak.

Még a szeder elnevezéssel kapcsolatban szintén gyerekkori emlék: A Balatonszabadihoz tartozó Gamásza-pusztai gazdaságba Mezőkövesdről szoktak summások jönni. A summásgazdának hasonló korú gyerekei voltak, mint én. Szekeres bácsinak hívták, a gyerekek pedig Miska, Józsi, Pisti voltak. Hát, mint gyerekek ugye, beszélgettünk a dolgokról. Kiokosítottak bennünket, mert ugye minálunk szederfának hívták, aztán azt mondták: *Az nem szederfa, hanem eperfa!* Őnáluk ugye kimondottan eperfának hívták. Mi meg, gyerekek, vitatkoztunk velük: *Az eper nem olyan, annak nem fája van, az a földön van, azt hívják epernek!* Erre megint kiokosítottak ezek a gyerekek: *Az pedig földi eper!* Mezőkomáromban az aranyhegyi szederfa telepítés összefügghet azzal az 1885-ben kiadott földművelés-ipar-kereskedelmi miniszteri rendelettel, amely a korszerű selyemtermelés előmozdítása érdekében a 300 lelket számláló községekben 400 □-öl, előlötti lakosságszámnál pedig 1200–1600 □-öl eperfaültetvény létesítését írta elő. Mezőkomáromban 1935-ben 453 szederfát regisztráltak. Szomszédságából, az 1802-ben telepített Lajoskomáromból, Varga Mátyás jegyző és Hofbauer Pál bíró 1864-ben a község egyik jellegzetességeként írt a szederfákról: „...az utszak kétsorban mindkétfelül ültetett szeder, dio s ákác fakkal diszitve. Azon kívül a helység határában mellék utak is – nagyobb részént Szeder fákkal vagynak keretelve, mellyek idővel a selyem tenyésztés előmozdítására nem csekély hasznu jövővel kecsegtetnek.”⁵⁰

Abán (Fejér m.) 2001-ben adatközlőm Németh Sándorné Csizmadia Julianna (szül. 1923) beszélt a szeder és a szederfák hasznosításáról: „A szederrel front után édesítettek is, a meggyoszót, a *súrűmeggyet*. Édesanyám belefőzte a fehér-szedret. A konyhaajtó előtt volt az egyik szederfa. A kútnál hátul volt egy nagy fehérszederfa. Összekötötték az ágait láncsal, hogy széjjel ne szakadjon. Ez volt a nyári fészter. Megjöttek, nem fogták ki a lovakat, ott pihentek a hűsön. Alatta volt a tehének nyári jászla. Itt voltak éjjel, amikor este megjöttek a fókából a mezőről. Még a lovakat is a kocsizhoz a fa alá kötötték. Hús volt, az állatok szerettek alatta. Szinte tisztelték, féltették a régi öregek a szederfát, a nagyapám Csizmadia József 1869-es születésű, édesapám Csizmadia Imre 1901-ben született.”

Mezőfalván (Fejér m.) 2003-ban a tájház kiválasztása során tapasztaltam, hogy a Sár u. 30. sz. alatt a Birkás család egykori házánál a konyhaajtónál körtefa, a ház végénél szederfa áll. Utóbbit az 1990-es évek első felében ültette a ház fiatal tulajdonosa, Czifra Attila. Fehér szeder, gyümölcsét megeszik. Az érett, édes szeder a gyermekek kedvenc csemegéjének számított. Boross Mihály könyvében olvashatjuk: „Ha [innen Fehérvárról] Móra int a barátság, a [sár]keresztes szederfák oly nagy örömet okoznak nekem, mert látom, hogy gazdag gyümölcsükkel ingyen táplálják a kis libapásztor gyermekeket.”⁵¹ Illyés Gyula a *Puszták népében* írta a mezőföldi pusztai gyerekek ebédjéről: „A leves után kaptunk még egy karéj kenyeret. »Szereztek hozzá valamit« – mondta Malvin

50 Pesty Frigyes – Ny. Nagy István 2000, 112–113.

51 Boross Mihály 1881, 225.

neni... Megettük a kenyeret, s a délután valóban nagyrészt a szerzés jegyében folyt. Faepret ettünk, földiszedret, a gledicsfa hosszú termése széléről azt a kocsonyás, édes valamit; csicsókát és sóskát. Amit nyújtott az évszak. Az akácvirág apró, mézzel telt könyökét. Galagonyáért a harmadik határba is elvándoroltunk..."⁵² Nyáron üres szeder volt a falusi szegény gyermekek reggelije Veszprém megyében.⁵³

Móra Ferenc *Mindennapi kenyerünk* című elbeszélésében édesapjáról írt, aki a szőlőkapálásnál az eperfa termését ette. A tarisznyájában hazavitte fiának a madárlátta kenyeret.⁵⁴

Schlitterné Nyuli Anna dunapentelei történetének szereplői közül Mihá' bácsi, elszegényedett parasztember, reggelire és ebédre egy karéj kenyérhez az udvarán álló szederfán szedret eszik.⁵⁵

Az eperfa nemcsak Zámolyon a Tóth-kocsmá udvarán, hanem a szegedi tanyavilágban Biczók kocsmájában is a tánchely fölé nőtt. Tömörkény István *Délelőtt a kocsmában* című elbeszélésében írta 1895-ben: „Szép nagy hely az, kitalapozva szikes földdel, mert a nagy eperfa alatt szokás táncolni vasárnap délután.”⁵⁶ A szentesi tanyákon az eperfa alatt rendezték be az állatok nyári jászlát.⁵⁷

Berhidáról (Veszprém m.) a szederfákkal kapcsolatban egy mindeddig említetlen funkciójukat jegyezte fel Selmeczi Kovács Attila: itt a tyúkók a szederfákon éjszakáztak.⁵⁸ Dunapenteléről (Fejér m.) a családi aratás leírása során Schlitterné Nyuli Anna a szederfákat és a földi szedret is megemlítette. Szép szavaival zárjuk dunántúli adatsorunkat: „Gabonaföldünkre érve öregapánk is, mint minden gazdaember, levette a kalapját, keresztet vetett, és azt mondta: – Jézus, segíj meg! – és megkezdte az első kaszavágásokat. Míg fiatalabb volt, ő volt a kaszás, Marci bátyám, apám öccse a marokszedő, Juliskánk, illetve én a kötélteregető, édesapánk meg a kévekötöző... Édesanyánk otthon minden munkát elvégzett, sütötte, főzte a jó aratási ebédet. Kosárba, szatyorba pakolva már 11 órakor cipelte az ebédünket a forró napsütésben a messzi földjeinkre. Mi igen sokszor vágyakozva néztünk az országút felé, hogy jön-e már az édesanyánk. Nemcsak az evés kedvéért, hanem akkor leállhattunk a munkával, és az útszéli szederfák alatt, a jó ebéd után, még szunyókálhattunk is... Nem volt könnyű az aratás. Tűzpirosra égette a nap arcunkat, karunkat, a földi szeder indái véresre karmolázták a lábunk szárát...”⁵⁹

52 Illyés Gyula 1936, 158.

53 Lackovits Emőke 1980, 254.

54 Móra Ferenc 1958, 13.

55 Schlitterné Nyuli Anna 1987, 11-12.

56 Tömörkény István 1977, 47.

57 Papp Imre 1982, 105.

58 Selmeczi Kovács Attila 2000, 216.

59 Schlitterné Nyuli Anna 1994, 47.

A *szederfa* szó területi elterjedése, szóföldrajza azt bizonyítja, hogy a Dunán túl, a Kisalföld és a Felvidék nyugati része között jelentős kulturális kapcsolat mutatható ki. Ugyanezt jelzi az *eperfa* szó elterjedtsége, használata a Nagy Magyar Alföld és Erdély, valamint a Felvidék keleti részének viszonylatában. E kapcsolatok néprajzi, kultúrtörténeti tényeit tanulmányok, könyvek sora és a *Magyar Néprajzi Atlasz* térképlapjai is bizonyítják.⁶⁰ Kósa László 1987-ben Esztergomban a Dunántúli Néprajzi Napon tartott előadásában azt vizsgálta, hogy a Duna mennyiben jelent néprajzi határt. Hangsúlyozta az észak-déli kapcsolatok erősségét, ugyanakkor szólt a nem jelentéktelen kelet-nyugati érintkezésekről is, amelyek a folyam két partját összekötik. Mondandóját így fejezte be: „Én ebben az előadásban a nagytáj néprajzi határainak keresésével elsősorban sajátos kutatási célokat szerettem volna érinteni, abban a szellemben, amelyben ma itt összegyűltünk.”⁶¹ Azóta három kiadást is megért alapvető műve a magyar népi kultúra táji megosztásáról, amely módszerével, elméleti megállapításaival továbbra is a magyar néprajztudomány fő kerékvágásában vitte előre a téma kutatását. 1987-ben felvetett kérdésére adott egyik válaszként írhatta Liszka József, hogy a Kisalföld északi fele szervesen illeszkedik a pannon térség hagyományos műveltségébe.⁶² Ugyanakkor Borsos Balázs a *Magyar Néprajzi Atlasz* teljes anyagának számítógépes elemzése során arra az eredményre jutott, hogy a Duna a magyar nyelvterületen igen erős kulturális határt képez.⁶³ A vizsgálati eredményeknek ez a meglepő különbsége továbbra is megköveteli tőlünk, hogy népi műveltségünk táji-történeti tagolódásának kérdését ne tévesszük szem elől.

Erdélyország statistikájában Kőváry László felsorolta azokat az erdélyi földbirtokosokat, akik a selymészet céljára az 1830-as, 40-es években eperfákat telepítettek. Felsorolását ezzel zárta: „Hogy több helyt is vannak főleg kisebb mennyiségben eperfák, az igen természetes. Igazán e gazdasági ágban, melynek kísérleti költségeit csakis birtokosaink hordozhatják, igen méltánylandók mind azok kik felléptek. Majd a nép is követendi sikeres munkájukat, s egy új, egy ismeretlen jövedelemforrás nyílik meg általa szegény hazánknak.”⁶⁴

A mezősegi Pusztakarmaráson – Sütő András leírása szerint – a gyerekek a lakodalmas játék során az eperfán játszották el a nászéjszakát, az eperfa alatt a szülést: „Kitartó táncolás után a hatéves menyasszony a hétesztendő vőlegénnyel annak rendje és módja szerint elvonult a nászházba, vagyis fel az eperfára, ahol is az éktelenül csiripoló verébsereggel együtt szemelgették az ízletes, apró gyümölcsöt...”⁶⁵

60 Kósa László 1967, 22–40; 1988, 9–18; 1990, 188–194, 266–275; Lukács László 1990, 53–58; 1996, 79–89; 2001, 41–56.

61 Kósa László 1988, 17.

62 Liszka József 2002, 160.

63 Borsos Balázs 2001a, 181–198; 2001b, 58; 2011, I. 219–224.

64 Kőváry László 1847, I. 108–109.

65 Sütő András 1972, 78–80.

Zselyken (Beszterce-Naszód m.) a pálinkát eperfa hordóban tárolják, ez ad az italnak aranyos színt.⁶⁶

Nemzeti megújulási mozgalmunk jelentős ünnepére, az 1896-os millenniumi évre már az egész Kárpát-medencében hozzátartoztak a magyar tájhoz a szederfákkal/eperfákkal szegélyezett utak, utcák, udvarok, tanyák. Bunyaszekszárdot (Krassó-Szörény m.) Tolna megyei magyarok alapították 1866-ban. Az idegen környezetbe az eperfát is magukkal vitték: „Minden ház előtt akác- és eperfa – Ihászék öreg eperfáinak földből kinőtt gyökerei az emlékezők szerint lépcsőfokonként meredtek az arra járókra...”⁶⁷ Számon tartanak híres eperfákat matuzsálemi korról és 300–600 cm-es törzskörmérettel: Tamási (Tolna m.), Egeracsca (Zala m.), Budapest-Margitsziget, Szeged-Puki-erdő, Nagydorog (Tolna m.) Balatonszentgyörgy (Somogy m.), Makó (Csongrád m.), Penc (Pest m.). Némelyikhez híres személyiséget is kapcsolnak, pl. Cegléd és Kecskemét határában Katona József eperfái, a Hartyányi-dűlő eperfasora, ahol Kossuth Lajos is szívesen sétált.⁶⁸

Egy-egy óriásira nőtt példányuk a helyi közösség tagjai számára vált kiindulási, tájékozódási ponttá. Illyés Gyula és Lázár Ervin szülőföldjén, gyermekkori lakóhelyén a mezőföldi Alsó- és Felső-Rácegresen ilyen a *Nagyszederfa*. Lázár Ervin emlékezése szerint: „A Nagyszederfa a pusztát északról lezáró magtár robosztus, sárga tömbje szomszédságában állt, kicsit távolabb a központtól, amihez persze hozzátartozik, hogy az egész település széle-hossza nem volt nagyobb három-négyszáz méternél. Valamelyik öreg azt mondta, tilos kivágni, mert rajta van a katonai térképeken. Ez kétségtelenül kölcsönzött neki némi tekintélyt azon kívül is, hogy gyermekkororomban hatalmasnak tűnt, a fák királyának.”⁶⁹

1935-ben Magyarországon 1 924 285 eperfát/szederfát írtak össze, ez valamivel több, mint a diófák száma. Cegléden ekkor több volt az eperfa, mint a kajszibarackfa vagy a körtefa. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében a körtefákat felülmúlták, de a meggyfákkal szemben alulmaradtak az eperfák. Szegeden a körtefákat követik a sorban.

Az eperfa/szederfa jelkép is, a Pápai Református Kollégium szimbóluma, amelynek címerében egy hatalmas szederfa szerepel. A hagyomány szerint a kollégium régi épületének udvarán állt szederfa. Más magyarázat szerint az ellenreformáció idejére vezethető vissza ez a jelkép, amikor a városból kiűzött iskola diákjait a szomszédos Adásztevelen egy terebélyes szederfa árnyékában tanították.⁷⁰ Utóbbi hagyományra emlékezve államalapításunk millenniumi évében, 2000-ben a Pápai Református Kollégium és Gimnázium diákjai a Pápa

66 Wass György 1994, 73.

67 Kaczián János – Nagy Janka Teodóra 2000, 46.

68 Surányi Dezső 1994, 586, 589.

69 Lázár Ervin 2006, 5.

70 Kapossy Lucián 1905, 208; Köntös László 1998, 3; Hudi József 2000, 10.

és Adásztevel közötti út mellé ezer facsetet, az iskola címeréhez hűen szederfát, akartak telepíteni. A szakemberek viszont arra hívták fel a figyelmet, hogy a fa lehulló termése a közlekedés számára balesetveszélyes.

Ma is szép szederfasor áll a Pápához tartozó Tapolcafé széles főutcáján. A pápai református újkollégium bejáratától jobbra, Nagy László domborművére is rákerült a szederfa. Felirata: *Szabadon tenyészik. Nagy László költő. Nagy fánknak Napba érő szépséges új ága. 1925–1978. 450 éves kollégium maradj a humánium háza. 1981.*

Pápai Eperfa Könyvek sorozatban jelenteti meg a Pápai Református Teológiai Akadémia kiadványsorozatát, borítójukon a szederfás címerrel: *Szabadon tenyészik 1531 felirattal. Első ízben a kiegyezés után, 1867 augusztusában egy 13 ágú kiszáradt eperfával jelölték meg az aradi vértanúk vesztőhelyét, a magyar Golgotát.*⁷¹

A szederfa/eperfa halványuló, régies nemzeti jelképeink közé tartozik. Pálinkáját a Közép-Tiszavidéken, Tiszacsegén nagy becsben tartják, különleges alkalmakkor fogyasztják, más itallal nem keverik össze. A jó eperpálinka szagtalan vagy enyhén eperillatú. Zsadányban (Bihar m.) az eperpálinkát csemegepálinkának tartják.⁷²

IRODALOM

- Andrásfalvy Bertalan: *Gyümölcskultúra*. Magyar Néprajz, II. Gazdálkodás. Főszerk. Paládi-Kovács Attila. Budapest, 2001, 493–527.
- Angyel Miklós: *Udvard múltja és jelene. Egy királyi kúria története*. Pozsony, 1993.
- Baksay Sándor: *Szederindák*. Budapest, 1982.
- Balázs Géza: *A magyar pálinka*. Budapest, 1998.
- Bálint Sándor: *Szegedi Szótár, I–II*. Budapest, 1957.
- Bálint Sándor: *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete*, I. Szeged, 1976.
- Berza László (szerk.): *Budapest Lexikon, I–II*. Budapest, 1993.
- Borsos Balázs [2001a]: *A magyar nyelvterület kulturális régióinak számítógépes meghatározása a „Magyar néprajzi atlasz” térképei alapján. Lehetőségek, módszerek, problémák*. Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére. Szerk. Hála József, Szarvas Zsuzsa, Szilágyi Miklós. Budapest, 2001, 181–198.
- Borsos Balázs [2001b]: *A magyar nyelvterület kulturális régióinak számítógépes meghatározása a Magyar Néprajzi Atlasz térképei alapján. Előzetes eredmények*. Népi Kultúra – Népi Társadalom, XXI. Budapest, 2001, 31–60.
- Borsos Balázs: *A magyar népi kultúra regionális struktúrája, I–II*. Budapest, 2011.
- Boross Mihály: *Élményeim 1848–1861*. Székesfehérvár, 1881.
- Boross Mihály: *Fejér megye 1861-ben. Korrajz*. Székesfejérvár, 1885.
- Csoóri Sándor: *Tenger és diólevél. Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek, 1961–1994, I–II*. Budapest, 1993.
- Csúry Bálint: *Szamosháti Szótár, I–II*. Budapest, 1935–36.
- Deme László – Imre Samu (szerk.): *A Magyar Nyelvjárások Atlasza, I. rész. (1–192. térkép.)* Budapest, 1968.

71 Szabó János 1999, 10–11.

72 Balázs Géza 1998, 48–49.

- Demeter Zsófia: Fásítás, faiskolák és fúmagiskolák az enyingi társadalomban (1806–1870). *Ethnographia* CVI. 1995, 121–125.
- Demeter Zsófia – Lukács László: *Zámoly*. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest, 2002.
- Erdei Ferenc: *Futóhomok*. A Duna-Tiszaköz földje és népe. Budapest, 1937.
- ÉrtSz. A magyar nyelv értelmező szótára. Szerk. Bárczi Géza, Országh László. Budapest, 1960–62.
- Farnadi Éva (szerk.): *Hagyományok – Ízek – Régiók*. Magyarország hagyományos és tájjellegű mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékeinek gyűjteménye, I–II. Budapest, 2001.
- Galgóczi Károly: *Mezei gazda népszerű gyám- és vezér-könyve*, I–III. Pest, 1854.
- Gáspár János: *Olvasókönyv az elemi népiskolák V–VI. osztálya számára*. Budapest, 1908.
- Gyüszti László: *A forradalmak eseményei Mórton (1918. november–1919. augusztus)*. Mór története. Szerk. Farkas Gábor. Mór, 1977, 311–324.
- Hortobágyi Tibor (szerk.): *Növénnytán*. Budapest, 1962.
- Hudi József: *A pápai kollégium évszázadai. Félezer év*. A Pápai Református Gyűjtemények millenniumi emlékkönyve. Szerk. Hudi József, Mezei Zsolt. Pápa, 2000, 7–24.
- Illyés Gyula: *Puszták népe*. Budapest, 1936.
- Imre Samu: *Felsőőri tájszótár*. Budapest, 1973.
- Jankovich Ferenc: *Téli szivárvány*. Budapest, 1959.
- Kaczián János – Nagy Janka Teodóra: *Volt egyszer egy Bunyaszekszárd*. Szekszárd, 2000.
- Kapossy Lucián: *Pápa város egyetemes leírása*. Pápa, 1905.
- Kállay István: *Fehérvár regimentuma, 1688–1849. A város mindennapjai*. Székesfehérvár, 1988.
- Kiss Géza: *Ormányság*. Budapest, 1937.
- Kiss Géza: *Ormánysági Szótár*. Budapest, 1952.
- Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, 1980.
- Kocsis Gyula: *A város a jobbágyfelszabadítástól az első világháborúig*. Cegléd története. Szerk. Ikvai Nándor. *Studia Comitatus* XI. Szentendre, 1982, 215–262.
- Kocsis Gyula: *Hagyatéki leltárak*. Cegléd, 1850–1900. *Ceglédi Füzetek* 24. Cegléd, 1988.
- Kósa László: *Az Alföld és a hegyvidék gazdasági kapcsolata*. Adatok a sarló-kasza eszközváltáshoz. *Ethnographia*, 1967, LXXVIII, 22–40.
- Kósa László: *Eperfa*. Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. Ortutay Gyula. I. 693. Budapest, 1977.
- Kósa László: *A Dunántúli néprajzi határai*. Komárom Megyei Néprajzi Füzetek. III. Tatabánya, 1988, 9–18.
- Kósa László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Debrecen, 1990.
- Kovács Endre: *Pálinkafőzés Doroszlón*. Kézirat, 1989.
- Köntös László: *Teológiánk újra megnyitotta kapuit*. *Dunántúli Református Lap*, 1998, II, 4, 1, 3. Pápa.
- Körmendi Géza: *Hagyományos paraszti gazdálkodás Komárom megyében*. *Paraszti élet a Duna két partján*. Szerk. Körmendi Géza. Tatabánya, 1994, 7–31.
- Kőváry László: *Erdélyország statistikája*, I. Kolozsvár, 1847.
- Kunoss Endre: *A selymeszet kézikönyve vagyis népszerű útmutatás a szederfák ültetése, ápolása és selyemhernyók tenyésztése ügyében*. Pest, 1843.
- Lackovits Emőke: *Adalékok a falusi gyermekek életéhez Veszprém megyében, 1868–1945*. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1980, XV, 237–272, Veszprém.
- Lánay: *Valami a tájszavakról*. *Társalkodó*, VIII. Pest, 1839, 227–228.
- Lázár Ervin: *A szűkebb haza*. *Hitel*, 2006, XIX, 3, 5–8.
- Lelkes György (szerk.): *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest, 1992.
- Lippay János: *Gyümölcsös kert*. Bécs, 1667.
- Liszka József: *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest–Dunaszerdahely, 2002.
- Lukács István: *A székesfehérvári Palotai városrész*. Székesfehérvár, 1981.
- Lukács László: *Kulturális határok a Dunántúlon*. *Komárom-Esztergom Megyei Néprajzi Füzetek*, IV. Tata, 1990, 53–58.

- Lukács László: *Észak-déli kapcsolatok. Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* Szerk. Katona Judit, Viga Gyula. Miskolc, 1996, 79–89.
- Lukács László: *Städte an beiden Ufern der Donau in den historischen Komitaten Komárom und Esztergom.* Kulturparks Tagungen 2001. Szerk. Eugen Scherer, Gottfried Stangler, Ilona Slawinski. Sankt Pölten, 2001, 41–56.
- Lukács László: Szederfák a régi Zámolyon. *Zámoly Hírei*, 2003/2004, XIII. 10. 6., XIV. 1. 6.
- Magony Imre: *Székesfehérvári Olvasókönyv.* Székesfehérvár, 2002.
- Matijevics Lajos: *Vizeknek szarváról. Földrajzi neveink.* Újvidék, 1982.
- Mikszáth Kálmán: *Válogatott novellái.* Budapest, 1965.
- Móra Ferenc: *Véreim. Parasztjaim.* Budapest, 1958.
- MStatKözl. *Magyar Statisztikai Közlemények.* Budapest, 1937.
- Nagy Abonyi Ágnes – Kovačev Olga: Molnár Mihály pásztorlegény – Szent Misi. *A másik ember. A fiatal néprajzkutatók III. konferenciájának előadásai.* Szerk. Romsics Imre. Kalocsa, 1994, 102–129.
- Nagy Endre: *Tardoskedd és Udvard földrajzi nevei.* Dunaszerdahely, 2000.
- Papp Imre: *A parasztember élete Szentestanyavilágában.* Szentest, 1982.
- Penavin Olga: *Szlavóniai (kórógyi) Szótár.* I–III. Újvidék, 1978.
- Pesty Frigyes: Helységnévtár. Fejér megye. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, XI. Székesfehérvár, 1977, 161–305.
- Pesty Frigyes – Ny. Nagy István: *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára. Történelmi Veszprém vármegye.* Pápa, 2000.
- Roediger Lajos: *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája.* Zombor, 1896.
- Schlitterné Nyuli Anna: *Régi történetek a régi Dunapentelén.* Kézirat, 1987.
- Schlitterné Nyuli Anna: *Volt egyszer egy Dunapentele, II. Négy évszak Dunapentelén.* Dunaújváros, 1995.
- Selmezsi Kovács Attila: *Hagyományos építkezés és gazdálkodás.* Berhida, Kiskovácsi, Peremarton története és néprajza. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 2000, 191–218.
- Sonnevend Imre: Ismeri-e még egyáltalán valaki hazánkban a savanyú (bécsi) szeder/eperfát? *Honismeret*, 2014, XLII, 3, 53–58.
- Stephens, Henry: *Mezei gazdaság könyve*, I–VI. A hazai körülményekhez alkalmazva kiadják Korizmic László, Benkő Dániel, Morocz István. Pest, 1885.
- Surányi Dezső: *Kerti növények regénye.* Budapest, 1985.
- Surányi Dezső: Az ugyeri eperfák. Egy elfelejtett gyümölcsstermő faj termesztési hagyományai. *Studia Comitatus*, XXIII, 567–593. Szentendre, 1993.
- Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér. Naplójegyzetek.* Bukarest, 1972.
- Szabó János: A magyar Golgota: Arad, 1849. október 6. *Redemptio*, VI. 5. 10–11. Jászberény, 1999.
- Szamota István: *A schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből.* Budapest, 1894.
- Széchenyi István: *Selyemrül.* Pest, 1840.
- Tömörkény István: *Válogatott novellái.* Budapest, 1977.
- ÚMTSz. *Új magyar tájszótár*, I–IV. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Budapest, 1979–2010.
- Várkonyi Imre: *Büssüi tájszótár.* Budapest, 1988.
- Veress Péter: *A paraszti jövőendő.* Budapest, 1948.
- Wass György: *Zselyk. Egy magyar falu Beszterce-Naszód megyében.* Debrecen, 1994.